

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

A NÉVTAN HELYE A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖZÖTT

1969-ben a II. Névtudományi Konferencián szinte minden előadó hangsúlyozta, hogy a névtan nyelvészeti tudományág, a névtan része a nyelvtudománynak. Erre a megállapításra nyilván az a tény adhat alapot, hogy a nevek kétségtől részben a nyelvnek. Például a János szó ugyanúgy nyelvi jel, mint az asztal.

Ahhoz azonban, hogy a névtant önálló nyelvészeti tudományágnak tekintsük, amelynek megvan a maga illetékességi köre, nem elég azt kimutatni, hogy egy tulajdonnév ugyanúgy nyelvi jel, mint egy köznévi. Bizonyítani kell azt is, hogy a tulajdonnév más, hogy különbözik a többi nyelvi jeltől, például a köznevektől. Ha ugyanis ez nem bizonyítható, akkor a névtan vagy nem önálló tudományág a nyelvészetben belül, mert tárgya ugyanaz, mint más nyelvészeti diszciplínáké; vagy önálló ugyan, de nem nyelvészeti.

Egy elem csak akkor nevezhető nyelvi kategóriának, ha vannak olyan nyelvi kritériumok, amelyek alapján azonosíthatjuk (ismérveit megadhatjuk), és ezzel együtt megkülönböztetjük más nyelvi kategóriáktól. Azaz, ha nyelvi (és nem csak logikai) érvek alapján (is) különbséget tudunk tenni a János és az asztal szavak között.

A tulajdonnevek esetében ilyen nyelvi kritériumokat nem tudunk felsorolni. Egyetlen cikk kivételével (BARABÁS-KÁLMÁN-NÁDASDY: NyK. LXXIX, (135—55) a tulajdonnevek formális viselkedését még

senki sem vizsgálta, és még senkinek sem sikerült a tulajdonnév nyelvi (fonológiai, morfológiai vagy szintaktikai) specifikumát vagy specifikumait megtalálnia. Az említett cikk pedig, amely az első kísérlet a tulajdonnév formális viselkedésének a leírására, éppen azt bizonyítja, hogy a hagyományos nyelvreírásban használt tulajdonnévfogalom nem azonos azzal a „tulajdonnévvel”, amely a szintaktikai disztribúció (tehát a nyelvi elemzés) alapján mutatható ki a nyelvben.

A tulajdonnév — köznévi nyelvi kritériumok alapján való elkülönítésének az igénye jelen van BALÁZS JÁNOS egyik tanulmányában is (ÁltNyelvTan. I, 42): „Kurylowitz helyesen jegyezte meg, hogy a nyelvészetén kívüli szempontok gyakran előtérbe kerülnek a névtani vizsgálatokban, holott a nyelvésznek igazában azokat a sajátosságokat kellene kutatnia, amelyek a tulajdonnevet a névszók más kategóriáitól megkülönböztetik.”

Az idézett rész kettős igényt és feladatot jelez: 1. nyelvi kritériumok alapján vizsgálni a tulajdonnevet; 2. ezek segítségével megkülönböztetni azt más névszóktól.

A tanulmány további részében azonban éppen a fentiek ellenkezője történik: BALÁZS nyelven kívüli (logikai) érvekkel bizonyítja, hogy a tulajdonnév lényegében ugyanolyan nyelvi jel, mint a többi, mert ugyanúgy van általánosító jelentése, azaz konnotációja, mint más nyelvi jeleknek. Ezt a fokozatos logikai szibszumpció műveletének alkalmazása teszi lehetővé. Ennek a lehetősége biztosítja, hogy a tulajdonnév által jelölt egyedi dolog is mindig egy magasabb kategóriába (osztályba, csoportba) tartozik. Ezért a tulajdonnév nemcsak egyedét, nemcsak egyedi dolgot jelöl, hanem mindig utal arra a csoportra is, amelybe az általa jelölt egyed tartozik, tehát általánosít is.

BALÁZS-nak egy másik tanulmánya (NytudÉrt. 70. sz. 295–301) a fenti gondolatmenetet folytatva a tulajdonnév és a köznévi különbségét kizárólag a logika síkján ragadja meg: a tulajdonnév mindig az egyeditől kiindulva mutat az általános felé, a köznévi pedig fordítva, az általános felől mutat vissza az egyedi felé.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy a tulajdonnevek formális viselkedésük szempontjából semmiben sem különböznek a köznevektől. Ebből az következik,

hogyan vizsgáljuk nem igényel más, a köznevek vizsgálatától eltérő módszereket. Nyelvészeti szempontból tehát indokolatlan egy önálló névtan tudományág léte. Ezt mutatja maga a gyakorlat is: a névtan valójában nem a nevek nyelvészeti, hanem szociológiai, művelődéstörténeti stb. vonatkozásaival foglalkozik (nevek összegyűjtése, névdívat, névadási szokások vizsgálata stb.).

A névtan valós helyének kijelöléséhez SZÉPE GYÖRGY tanulmánya (NytudÉrt. 70.sz. 307—11) ad néhány hasznos és érdekes szempontot. Vizsgálata azért figyelemre méltó, mert kiindulópontja a nyelv (Jakobson-féle) kommunikációs modellje. Ez röviden a következő okok miatt fontos: 1. összhangban van a nyelv lényegéről alkotott általános fölfogással (a nyelv a kommunikáció eszköze, a kommunikáció csak a nyelvhasználatban valósulhat meg, a nyelv lényege pedig nyilvánvalóan a használatában van); 2. úgy tűnik, hogy a nyelv többi fontos aspektusa is a kommunikáció elemzése és a kommunikációs folyamat középpontba állítása felől közelíthető meg és írható le a legjobban, nyelvről való tudásunk így foglalható össze legjobban egy egységes képbe; 3. összhangban van az újabb nyelvelméleti kutatásokkal, mert ezek kiindulópontja a fentiek értelmében a kommunikáció. Így tehát lehetőség adódik arra, hogy a nevek problémáját belehelyezzük egy egységes nyelvelméletbe.

SZÉPE vizsgálatának alapkérdése (kiindulópontjának megfelelően) az a probléma, hogy van-e önálló névadó funkció, és ha igen, ez milyen természetű, hogy viszonyul a nyelv többi funkciójához. „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció” (i.m. 309). A „nyelvi” és a „nyelv segítségével gyakorolt” közötti különbségtétellel — más elnevezéssel ugyan — de találkozunk néhány más szerzőnél is. HELLER ÁGNES például (A mindennapi élet) különbséget tesz beszédcselekvés (szóbeli cselekvés) és a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása között. Beszédcselekvés a közlés, a megbeszélés, a rábeszélés stb.; a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása a kérdés, parancs, kérés, felszólítás stb. HELLER terminológiája ellenkezik a szokásossal, de a megkülönböztetés maga helyes, mert amit ő a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozásának nevez, az az AUSTIN—SEARLE-féle értelemben vett beszédcselekvés = a beszéd

által végrehajtott cselekvés. Olyan cselekvés, amelyet semmilyen más módon nem tudnánk végrehajtani, csak a beszéd segítségével. Például: azzal vádollar, hogy... A vádollar itt egyszerre beszéd és tett. A vádolás aktusát csak úgy tudom végrehajtani, ha kimondom a vádollar igét. SEARLE szerint (Speech Acts) a referencia is beszéd-aktus. A tulajdonnevek intézményére éppen azért van szükség, hogy segítségükkel végre tudjuk hajtani az azonosító referencia beszéd-aktusát.

Mindennek a figyelembevételével érthető SZÉPE megfogalmazása: a névadás a nyelv segítségével gyakorolt funkció. Azonban nemcsak a nevek használata, a névadás az egyetlen ilyen, a nyelvi és a nem nyelvi határterületen levő jelenség. SÓS VILMOS írja (Modern igazságelméletek, 141) a nyelv gyakorlati használatáról: „...ez pedig már nem tekinthető egyértelműen nyelvi tényezőnek. A nyelvhasználati szabályok és a nyelvi eszközök elválaszthatatlanok a gyakorlattól, de azért nem azonosak magával a nyelvi gyakorlattal. Legalábbis határproblémáról van szó.”

A fentiek értelmében úgy tűnik, hogy a névtan a nyelvi és a nem nyelvi határán levő tudományág. Jelentősége (és sajátos kutatási területe) éppen az, hogy föltárhatja ezeket az eddig még nem vizsgált, de nagyon érdekes jelenségeket.

FABÓ KINGA

A RAGADVÁNYNEVEK PROBLEMATIKÁJA

A ragadványnevek kérdéskörét vázolva ki kell térnem néhány névtudományi alapproblémára. A névtudomány egyéb tudományágak közötti helyéről folytatott vitát nem részletezném. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a névtudomány vizsgálati anyagát tekintve a nyelvtudomány körébe tartozik, azaz a nevek mint nyelvi elemek ugyanúgy részei valamely nyelv rendszerének, mint más, nem névtermészetű nyelvi elemek. E tekintetben a nyelvtudomány alapelvei, módszerei márvadók a névkutatásban is.